

ELŐSZÓ

1. A nyelvtudomány történetében a tudomány pillanatnyi állapota nem tekinthető egy folyamatos, összefüggő változássorozat eredményének, ahol az állapotot a történések hozzák létre. Még nagyobb hiba lenne a változást fejlődésnek, sőt teleologikus fejlődésnek értelmezni, ahol a korábbi felfogások a mai, minden eddiginél tökéletesebb állapothoz vezető út egyes állomásai vagy mai szemszögből felesleges kitérői lettek volna.

A nyelvtudomány történetében sokkal inkább az a jellemző, hogy időről időre az adott kor szükségleteinek megfelelően a nyelvnek más és más aspektusa került vizsgálatra: más összefüggésrendszerben vizsgálták, más módszerekkel és más eredménnyel. Ha nem is a klasszikus értelemben vett Thomas Kuhn-i paradigmákról van itt szó, a vizsgálati célkitűzések, keretek és módszerek sokszor olyan mértékben különböznek, hogy összehasonlításuk korlátozott sikerrel járhat csak. Ezért minden nyelvtudományi korszakot és azon belül az egyes műveket a maguk korának összefüggéseibe helyezve kell vizsgálni, elkerülve azt a csapdát, hogy a mai kor kategóriáival próbáljuk meg értelmezni, vagy rosszabb esetben a mai nyelvtudomány szemléletét és eredményeit kérjük számon rajta.

A nyelvtudomány történetét sokszor korlátozzák arra a vonulatra, amelynek végpontján a ma uralkodó európai-amerikai nyelvészet áll. Ebben a szemléletben elsikkad az a tény, hogy különböző korokban a világ más pontjain is foglalkoztak a nyelvvel, és ezek az elemzések más kategória- és fogalomkészlettel dolgoztak, amelyek a maguk céljaira szintén alkalmasak voltak. Az európai út nem az egyetlen lehetséges út, hanem az, amely részben a nyelvtudományon kívüli okok miatt uralkodóvá vált.

A nyelvvel való foglalkozás történetileg mindig egyes konkrét nyelvek különböző célú leírásával indul, tehát egy adott nyelvtípusba tartozó nyelvre dolgozzák ki az ott célszerű és illő leírási keretet. Ezt a keretet alkalmazzák később más nyelvek leírására is, nem elsősorban a leírás adekvátságát, hanem az ismert és kidolgozott minta alkalmazását tartva szem előtt. Az adekvátság és a mintakövetés kettőssége határoz meg minden későbbi leírást: a nyelvreírások története adaptációk története. Egy későbbi leírás kérdéseivel foglalkozva tehát legalább három különböző rendszert kell szem előtt tartani: a leírás eredeti rendszerét, amelyen a leírás létrejött; azt a rendszert, amely ennek az adaptált változata; és a jelen leírási rendszert, amelynek fogalomrendszerével és terminológiájával ma próbálunk magyarázni. Például a korai magyar grammatikákról szólva tisztában kell lenni a klasszikus (görög–latin) modellel, ennek a magyar nyelvre alkalmazott korabeli változatával és a modern magyar leíró grammatikával, pontosabban azzal a modern leírási kerettel, amelyet a többféle mai iskola közül választunk.

Különösen élesen vetődnek fel ezek a kérdések a régi grammatikai szövegek fordításánál, ahol a fentiek értelmében ezt a három fogalmi rendszert kell egymásra vetíteni. A terminológia terén külön nehézséget jelent az, hogyan lehet egyszerre az eredeti mun-

ka kereteiben maradni, ezt mai fogalmakkal értelmezni, és ehhez olyan nyelvi eszközt választani, amelyik nem csapja be az olvasót a modern szemlélet visszavetítésével, ugyanakkor a lehető legjobban segít értelmezni a régít.

2. A korai magyar grammatikákról Szathmári István alapvető munkáján kívül (1968) szinte alig van irodalom. Ezek a munkák többek közt azért estek ki a mai magyar nyelvészeti gondolkozásból, mert latin nyelvűségük akadálya a hozzáférésnek. Paradox módon éppen az vált megismerésük gátjává, ami annak idején a közvetítés eszköze volt: a latin nyelv. Emiatt vállalkoztam a korai magyar grammatikák hozzáférhetővé tételére a fordítás, az értelmezés és a jegyzetek által. Mára a töredékek kivételével *Corpus Grammaticorum* latin nyelvű munkáinak mindegyike elérhető már magyar nyelven. A hozzáférést segíti, hogy a fordítás mellett az eredeti fakszimiléje is megjelent.

A fordítások a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai közt jelentek meg. Zsilinszky Éva személyében a sorozatnak és az egyes köteteknek is állandó szerkesztője van, így egységes koncepció szerint készültek a fordítások és a kötetek.

3. Ezeknek a fordításoknak a tapasztalataiból és a velük kapcsolatos kutatások eredményeiből született ez a könyv, amely a korai (elsősorban a XVII. századi) magyar nyelvészeti munkákat tárgyalja. Törekvésem szerint nem csak az egyes grammatikákról, hanem a magyar nyelvtudomány történetéről általában is szól, megmutatva grammatikáirásunk kapcsolódási pontjait a kortárs európai áramlatokhoz illetve a párhuzamokat más nyelvek grammatikáival.

A könyv két részből áll; az első általános kérdésekkel foglalkozik, a második pedig esettanulmányokat tartalmaz a korai magyar grammatikák egy-egy alapvető leírási kérdésével kapcsolatban.

Az általános részben áttekintem a régi grammatikákat tartalmazó kiadási sorozat létrejöttét, elvi és terminológiai kérdéseit (A/I./1.) illetve a készülő terminológiai adatbázis és szótár felépítését (A/I./2.). A kiadási elvek kifejtése azért is lényeges, mert eredményeink szerint ez a fakszimilét is tartalmazó, fordítással és kommentárokkal ellátott kiadás felválthatja a Toldy-féle *Corpus Grammaticorumot*. A következő fejezetekben a régi grammatikák általános kérdéseit tárgyalom, először a munkák módszertani, elméleti keretét (A/II.). A következő két fejezet a magyar hagyomány egyik legfontosabb vonulatát, a Szenczi-vonalat mutatja be: először magának a Szenczi-grammatikának a forrásait, majd a mű pedagógiai célú leegyszerűsítéseit, a Kövesdi-nyelvtant és az kézirat *Excerptát* (A/III./1. és 2.). Tulajdonképpen a Szenczi-vonalba is tartozik a Pereszlényi-grammatika, ami a jezsuita rend hivatalos latin nyelvtanának magyar nyelvtanításra adaptált változata (A/III./3.). Az általános rész tárgyalja a korai magyar nyelvtanok eddig kevés figyelmet kapott forrását, a héber grammatikai hagyomány felhasználását (A/IV.). Ebben a fejezetben kapott helyet a korabeli héber–magyar nyelvhasználat elemzése is.

Az esettanulmányok a magyar nyelv leírásának két alapproblémáját járják körül: az egyik rész (B/I/1–3.) a magyar névragozási rendszer leírásának különböző megoldásait, a másik rész a szóelem fogalmának megjelenését. Ez utóbbiban külön tárgyalom a szótó és a toldalék fogalmának megjelenését és megszilárdulását a magyar nyelvészetben (B/II. 1–2), és a szóelem fogalmára alapozott szóelemző írásmód megjelenését, valamint az írásmód német párhuzamait (B/II. 3.). A könyvben szereplő idézeteket saját fordításomban közlöm; a nyomtatásban megjelenteket a nyomtatott változat szerint.

Köszönettel tartozom Zsilinszky Évának, a sorozat szerkesztőjének a közös munkáért. Köszönöm Koltai Kornéliának, hogy a kiadások héber nyelvi részének gondozását és értelmezését magára vállalta, és Stemler Ágnesnek, hogy az Országos Széchényi Könyvtár részéről segítette munkámat.

Ez a munka eredetileg habilitációs dolgozatként készült. Hálás vagyok dolgozatom opponenseinek, Haader Leának és Cser Andrásnak kritikai észrevételeikért, melyeket beépítettem a dolgozatba.